

MODERN ÇAĞDA BİLİMSEL AKLIN DİNİ METİNLERİ YORUMLAMASININ İÇERDİĞİ PROBLEMLER

Enver ARPA¹

Abstract

The problems of using scientific mind in the interpreting of religious texts in the Modern Century

İslâm scholars have been making an effort to improve some methods in order to command on religious text since the first times of İslâm. These efforts have been made both by the help of hearsays told by prophet Muhammed and his friends and by the mental questioning of commentator.

In this article, while evaluating texts of Kur'an and circumcision which are the two main sources of İslâm Law, how mind takes place to evaluate is considered. With this aim, all kinds of interpretation from the time of Prophet Muhammed to today are studied and the interpretation method which settles mind unconditionally is dealt with and from past and nowadays the examples of only mental personal interpretations are dealt with and their results are dwelled upon.

İslâm hukukunda hükümlerin iki temel kaynağı bulunmaktadır: Kur'an ve onun açıklaması mahiyetinde olan sünnet. Dolayısıyla sağlıklı hükümlere ulaşmak için bu iki kaynağa ait nasların doğru anlaşılması büyük bir önem arz etmektedir. Nasların doğru anlaşılması ise, onlardaki ibarelerin gerekli şekilde tespit ve tahlil edilmesiyle gerçekleşebilir. Bunun için çeşitli metotlar geliştirilmiştir. Bu metotlar incelendiğinde onların genel olarak lafzî yorumlar ve amaçsal yorumlar olmak üzere iki kısma ayrıldıkları görülür.

Lafzî yorum tarzı, metinlerde geçen lafızların delalet ettiği manayı açığa çıkarma esasına dayanır ve burada en önemli husus sözcüklerin sahih bir şekilde tespit ve tahlil edilmesidir. Çünkü bir metnin maksadını tespit etmek, büyük oranda ondaki lafızların sahih bir şekilde anlaşılmasına bağlıdır. Sözcükler üzerinde sağlıklı bir tahlil yapılmadan metnin doğru anlaşılması zordur. Usulcüler bu amaçla sözcükleri çeşitli tasniflere tabi tutarak incelemiş ve bu yolla metinleri yorumlamaya gayret etmişlerdir.

1 Dr. Araştırmacı yazar tefsir uzmanı, enverarpa@hotmail.com

Amaçsal yorum ise nassların önceden tespit edilen amaçlar doğrultusunda değerlendirilmesi olup çeşitli şekillerde tezahür etmektedir. Bu yorum tarzının büyük oranda kabul gören şekli ise; kıyas, istihsan, mesalih ve sedd-i zerayi' gibi nassa dayanmayan delillerden hüküm çıkarma olarak tarif edilebilir. Bu metotta, içtihadta bulunacak kişinin amaç ve becerileri ön plana çıkmaktadır. Yorumcu, incelediği mesele hakkında bir nass bulamadığı için ya bu meseleye benzer meseleler hakkındaki nasslar üzerinde çeşitli tahliller yaparak veya başka kriterleri ileri sürerek bir sonuca ulaşmaya çalışır.

Amaçsal yorumun en önemli ve tartışmalı tezahürlerinden biri de bu yazıda değerlendirmeye tabi tutulan; salt akla dayalı, spekülatif olarak üretilen verilerden hareketle nassları yorumlamaya kalkışmaktır. Bu mesele, İslâm tarihi boyunca güncelliğini korumuş ve sürekli tartışma konusu olagelmıştır.

Bilindiği gibi vahyin ilk indiği dönemlerde Hz. Peygamber, onu ashabına anlatıyor ve anlaşılmayan kelimeleri izah ediyordu. Sahabiler, Hz. Peygamberden aldıkları bu izahların dışında başka bir şeye ihtiyaç duymuyorlardı. Hz. Peygamberin vefatından sonra ondan aldıkları bilgilerle Kur'an'ı tatbik etmeye çalışan sahabe, genellikle bununla yetinmişlerdir.² Başta dört halife olmak üzere, İbn Abbas (ö.68h), İbn Mesud (ö.32h), Zeyd b. Sabit (ö.45h), Ubey b. Ka'b (ö.19h), Abdullah b. Zübeyr (ö.73h) ve Ebu Musa el-Eş'ari (ö.44h) gibi bazı sahabiler ise Kur'an'ın ayetlerini daha derinlemesine anlamaya, yorumlamaya gayret göstermişlerdir.³ Sahabe döneminden sonra nassları yorumlamada icthadi yöntem giderek ağırlık kazanmaya başlamıştır.

Tabiiler döneminden sonra tefsir konusunda yapılan rivayetler, Halife Ömer b. Abdulaziz'in (ö.101h.) çabaları sonucu tedvin edilmeye başlayan hadisin⁴ bir parçası olarak yazılmaya başlanmıştır. Başlangıçta hadis kitaplarının tefsir babında tedvin edilen tefsir rivayetleri, daha sonraları İbn Mace (ö.273h.), İbn Cerir et-Taberi (ö.310h.), Ebu Bekir İbnu'l-Münzir en-Nisâbüri (ö.318h.), İbn Ebi Hatim (ö.327h.), İbn Hibban (ö.369h.), Hakim (ö.405h.), Ebubekir İbn Murdeveyh (ö.410h.) gibi alimler tarafından müstakil tefsir kitapları halinde tedvin edilmiştir.⁵

Bu kitaplardaki tefsir rivayetleri isnadıyla birlikte zikredildikleri için onları değerlendirme imkanı bulunuyordu. Bundan sonraki dönemlerde ise tefsir

2 Bkz. Muhammed Abdulazim ez-Zerkanî, *Menahilu'l-irfan fi ulumi'l-Kur'an*, Beyrut, 1988, I, 29; ez-Zehabi, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-müfessirün*, 1976, I, 35.

3 ez-Zerkanî, I, 30.

4 Bkz. Subhî Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, (çev. M. Yaşar Kandemir), Ankara 1988, 35; Eminoğlu, Ahmed, V. *Raşid Halife Ömer b. Abdulaziz*, İstanbul tsh. 161 ve sonrası.

5 ez-Zehabi, *et-Tefsir ve'l-müfessirün*, I, 141.

kitaplarından isnad zincirinin kaldırıldığını görüyoruz. Bununla birlikte tefsir kitaplarına kimden rivayet edildiği belli olmayan, sahih olup olmadığı bilinmeyen uydurma haberler ve İsrailiyatın girmesi daha da kolaylaşmış oldu.⁶

Tefsir kitaplarını dolduran bu haberlerin çokluğu ve zaman zaman birbiriyle çelişki arz etmesi daha sonraki dönemlerde tefsirle uğraşanları bu rivayetler arasından tercih yapmaya sevk etmiştir. Bunun sonucunda tefsirde yoruma dayalı (dirayet) tefsir faaliyeti gelişmeye başlamış, siyasi ve fikhî firkaların doğuşu, ilimlerin gelişimi, dilin tasnifi, felsefi düşüncelerin İslâm dünyasına girişi, bunun neticesinde ortaya çıkan kelimî tartışmalar ve mezhebi ekollerin gelişimiyle birlikte oluşan ihtilaflar, Kur'an tefsirinde meydana gelen bu değişime hız kazandırmıştır.⁷ Bu sürecin hızla devamı, tefsiri nakli alandan akli alana doğru yavaş yavaş çekmiştir. Bundan sonra her müfessir kendi uzmanlık alanına veya tercihlerine göre Kur'an'ı tefsir etmeye başlamıştır. Ancak bu çalışmaların çoğu, ya müelliflerin kendi fikirlerini ispatlamaya veya mahir oldukları alanın mantığını işletmeye yönelik olmuştur.⁸

Nassları salt akli yorumlara tabi tutmanın temel sebeplerinden biri mezhep taassubudur. Mezhepler arasındaki ihtilaflar arttıkça her mezhebin mensupları kendi görüşlerini savunabilmek için nassları zorlama yoluna başvurmuş ve akli yorumlarla onları kendine bir delil haline getirmeye çalışmışlardır.⁹ Bu taassubun en şiddetli tezahürünü ise Mu'tezile mezhebinde görüyoruz. Akıl, onların yorumlarında ilk mertebeyi almıştır. Mu'tezililer, akla gereğinden fazla yer vermiş, çözüm önerilerinde genellikle ona sığınmışlardır. Onlara göre akıl; sünnet, icma ve kıyastan önce gelmektedir. Mu'tezilenin en önemli simalarından biri olan müfessir Zemahşerî, Yusuf suresi 111. ayetinin "*Her şeyin tafsilatı*" cümlesini tefsir ederken şöyle demektedir: "Dinde kendisine ihtiyaç duyulan her şeyin tafsilatı. Çünkü Kur'an; sünnet, icma ve kıyasın akli delillerden sonra kendisine dayandığı kanundur"¹⁰

Mu'tezile mezhebi akli ekolün ilk mümessili olarak karşımıza çıkmaktadır. Onların yegane hedefi, ileri sürmüş oldukları ilkelerini¹¹ savunmak ve onların toplum nezdinde kabul görmelerini sağlamaktır. Bunun için her türlü akıl

6 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara 1997, 269.

7 *ez-Zehbi, et-Tefsir ve'l-müfessirün*, I, 146-147.

8 el-Hulî, *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metot*, (çev. Mevlüt Güngör), İstanbul 1995, 61.

9 Mezhebi yorumla ilgili olarak bkz. Muhit Mert "Kelami Tartışmaları Kur'an Ayetleriyle Temellendirme Sorunları", *Gazi Üniversitesi İlayyat Fakültesi Dergisi*, sayı I, yıl: 2002, Çorum.

10 Mahmud b.Amr *ez-Zemahşerî, el-Keşşaf an hakaiki't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vucuhi't-te'vil*, 1977, II, 348.

11 Bu ilkeler şunlardır: Tevhid, Adalet, Va'd-Vaid, el-Menziletu beyne'l-Menziletayn, el-Emru bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehyu a'n'l-Munker.

oyununa başvurmada mahsur görmeyen Mu'tezile, bu amaçla kendi düşünceleriyle çelişen nassları salt akli yorumlara tabi tutmaktan kendini alıkoyamamıştır. Mu'tezileden sonraki dönemlerde ferdi olarak bu metodu takip eden bazı alimler bulunmuşsa da bu anlayış bir ekol olarak son yüzyılda yeniden canlandırılmıştır. Cemaleddin Afganî, Muhammed Abduh ve Reşit Rıza gibi alimler tarafından yeniden sahneye sürülen akılcı metot, akli kullanma ve onu esas alma yönüyle değerlendirildiğinde Mu'tezilenin bir uzantısı olarak kabul edilebilir. Ancak bu yeni ekolün akli bu derece ön plana çıkarma gayesi Mu'tezile'ninkinden bir hayli farklı gerekçelere dayanmaktadır. Bu anlayışın yeniden canlandırılmasının sebepleri olarak şunları saymamız mümkündür:

1-Batı medeniyetinin baş döndürücü gelişimi ve onlarda bıraktığı tesir.

2-İlmi ve teknik gelişmeler, buna karşılık Müslümanların geri kalmışlığı, bunun İslâm'dan değil mensuplarından kaynaklandığını izah etme gayreti.

3-İslâm'ın akıl ve mantıkla çelişmediğini ispatlamak.

4-İslâm'ın gelişmeye ve tekniğe karşı olmadığını açıklamak.

5-İngiliz sömürü düzenine karşı çıkmak ve dine yöneltilen töhmetleri cevaplamak.

6-Dini, gericilik sebebi olarak görmenin yanlışlığını ispatlamak.

Zikredilen bu sebeplerden dolayı çağımızda yeniden canlandırılan bu ekolün öncülüğü büyük oranda Muhammed Abduh'a nasip olmuştur. Onun düşüncelerini yansıtan *Menar* isimli tefsiri bu özelliğiyle büyük bir şöhret bulmuş ve kendisinden sonra bir çok alimin esin kaynağı olmuştur. Abduh'un en büyük çabası taklitçiliği yok edip akli onun yerine kaim kılmaktır. Akla verdiği sonsuz hürriyetin sonucu olarak, akıl ile nakilin çeliştiği durumlarda aklın esas alınmasının gerekliliğini savunmuştur.¹² Abduh, bu anlayışının bir sonucu olarak taklitçilikten uzak durmaya, akli kullanarak içtihatla bulunmaya gayret etmiş, aksini savunanları sert bir dille kınamıştır. *Tevhid Risalesi*nde şöyle demektedir: "İslâm bizi babalarımızdan gelen şeylere can atarcasına bağlanmaktan men eder, ecdadın sözlerini ve fikirlerini olduğu gibi kabul edenleri ahmaklar ve sefihler olarak tanımlar."¹³

Akıl, Abduh'un nazarında mukaddes bir mevkiye sahip olup vahiyle aynı mertebededir. Onların birbirinden ayrılması imkansızdır. Mu'tezililer gibi

12 Muhammed Abduh, *el-İslâm ve'n Nasraniyye mea' l-ilm ve'l-medeniyye*, 1983, 73.

13 Muhammed Abduh, *Tevhid Risalesi*, (çev. Sabri Hizmetli), Ankara 1986, 195.

Abduh da akli, nasların yorumlanmasında en önemli kaynak olarak görür. Özellikle Kur'an ayetlerini yorumlarken zahirle yetinmez; çeşitli batını çıkarımlarda bulunur. Akla tanıdığı bu sonsuz hürriyetin sonucu olarak, melekleri tabii kuvvetler; şeytanı, cihanda yaygın bulunan şer dalgaları; cinleri ise gizli küçük mikroplar olarak izah etmeye çalışır.¹⁴

Abduh, gerek yaşadığı dönemde gerekse vefatından sonra bir çok bilim adamı üzerinde derin etkiler bırakmış, açıkça ifade edilmemiş olsa da onun metodu sevenleri tarafından hep örnek alınmıştır. Abduh'un takip ettiği bu metot, dönemindeki siyasi ve kültürel ortamın izlerini belirgin bir şekilde dışa vurmaktadır. Ortaçağ Hıristiyan anlayışının oluşturduğu ortama duyulan antipati ve Antikçağ düşüncesine dönüş özlemi ekseninde şekillenen 'Aydınlanma' düşüncesinin ve buna bağlı gelişen Rönesans'ın bir sonucu olarak ortaya çıkan rasyonalizm ve pozitivizm akla dayalı bir tanrı ve din anlayışı öngörmüştür. Bu akımlara göre din, dil, devlet, hukuk ve ahlak gibi hususlar, akıl tarafından oluşturulması gereken hususlardır. Aydınlanmacı anlayış insana adeta tanrısal özellikler yüklemiş ve bunun tabii bir neticesi olarak akli vahyin yerine ikame etmiştir. Akıl artık her şeyin ölçüsü olmuş ve tek belirleyici haline gelmiştir. 19. yüzyılın korkunç hastalığı olan bu pozitivist rasyonalist anlayış karşısında İslâm'ı, geleneksel yöntemlerle savunmanın zorluğu ortadadır. Abduh, bu dönemi bütün canlılığıyla yaşamıştır. Bu sıkıntıyla yüzleşmiş bir halde İslâm'ı anlatma gayreti kendisini bilimsel verilerle nasları değerlendirme yoluna sevk etmiştir. Bunun bir neticesi olarak dini nasları bilimsel metotlarla açıklamaya çalışmış, İslâm'ın bilimle bir çelişki oluşturmadığını ispatlama gayreti içerisinde olmuştur.

19. yüzyıla damgasını vuran pozitivizm etkisini biraz yitirmiş olsa da günümüzde hâla varlığını sürdürmektedir. Ülkemizde bu anlayışın yanı sıra son derece etkin hale gelmiş bulunan medyanın, klasik İslâm anlayışına yönelttiği acımasız eleştiri bombardımanı birçok ilahiyatçı üzerinde derin etkiler bırakmış ve bu durum onları çeşitli şekillerde çözümler üretmeye sevk etmiştir. Bu psikolojik sebebin yanı sıra özellikle hadislerin tarih boyunca bazı kişi veya grupların çıkarları doğrultusunda kullanılmış olmasının olumsuz etkilerinin günümüzde daha bariz bir şekilde ortaya çıkmış olması, bu tür ilim adamlarının oldukça radikal sayılabilecek bir yöntemle naslara yaklaşımları sonucunu doğurmuştur. Ancak yanlışa başka bir yanlışa cevap vermenin doğru olmayacağı ve bizi gerçeğe ulaştırmayacağı ortadadır. Dini değerleri kendi mecrasından çıkararak başka yönlelere kanalize etmek, önle-

14 Bkz. Hasib Samerrai, *Reşit Rıza el-müfessir*, Bağdat 1976, 143-146 (özet olarak).

mez aşırılıklara sebebiyet verebilir. Dini nasları tümüyle izafi olan salt akli değerlendirmelere tabi tutmak, giderilmesi güç karmaşalar doğurabilir. Nitekim bu kaygılarla başlayan hadis sorgulamaları, zamanla -kişiden kişiye değişen- bireysel akla uymayan bütün hadislerin reddedilmesi noktasına kadar vardırılmıştır. Durum öyle bir hale gelmiştir ki söz konusu anlayışa sahip kişiler, hadislerin sıhhatinin tespiti için konulmuş bulunan hiçbir kriteri dikkate almamakta; tek ölçü olarak aklını ileri sürmekte ve bunu ilk bakışta son derece mantıklı bir gerekçe gibi görünen “Kur’an’a göre” gerekçesiyle süslemektedirler. Bunların kendi Kur’an yorumlarını kesin doğru veriler olarak kabul edip bunu bir değerlendirme kriteri olarak ileri sürmesi başlı başına bir problemdir. Böyle bir kapı açıldığında herkesin bilgi yetenek ve anlayışıyla sınırlı olan binlerce, hatta bu konuya kafa yormak isteyen insan sayısınca “sahih sünnet” anlayışından bahsetmek mümkün olacaktır. Bunun bir karmaşa doğuracağı muhakkaktır. Halbuki hadis için oluşturulan kriterlerin tam olarak işletilmesi ve sahih tefsir için riayet edilmesi gereken kurallara uyulması halinde hem adı geçen durumlara çözüm üretilmesi önemli oranda mümkün olabilecek hem de bahsi geçen sakıncalar ortadan kalkacaktır. Ne var ki bu kriterleri işletmek, bu konularda konuşan pek çok kişi için donanım eksikliğinden dolayı gerçekleştirilemez bir durum oluşturmaktadır.

Başlangıçta sadece hadis konusunda takınılan bu tavır, ülkemizde maalesef zamanla Kur’an ayetleri için de değişik bir şekilde uygulamaya konulmuş bulunmaktadır. Ancak hadis hakkında ileri sürülen itirazların Kur’an için direk olarak ortaya atılması kabil olmadığından bu hususta farklı bir üslup geliştirilmiştir. Günümüz konjonktüründe izahı güç sayılabilecek bazı ayetleri tarihsellik söylemiyle izah etmek veya onları mevcut anlayışlarla ters düşmeyecek şekilde yorumlamak bir çıkar yol olarak görülmüştür. Sözgelimi, ahlaki zaaf gösterme şüphesi bulunan eşleri bu zaaftan kurtarma amacına yönelik olarak verilen ve belli bazı önlemlerden sonra vazgeçirme amacıyla konulan “onları dövünüz” yani güç kullanarak vazgeçirmeye çalışınız emri, günümüzdeki feminist yaklaşımlar karşısında izahı zor bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu zorluğu aşmak için bu ve benzeri ayetleri Kur’an’ın indigi döneme has kılmak, onların günümüzde yürürlükte olmadıklarını ileri sürmek veya onları hakim anlayışlar paralelinde tefsir etmek çıkar yol olarak görülmüştür.¹⁵ Halbuki buradaki problem bir yargıyı tümüyle kendisinden ayırarak başka ölçütlerle değerlendirmekten kaynaklanmaktadır. Zira feminist yaklaşımlar, kadına ahlaki zaaf içerisinde olması halinde her hangi bir müeyyid-

15 Bu konudaki farklı yorumlar için bkz. Ömer Özsoy, “Yeni Kur’an(lar) Yaratmak”, *İslamiyat*, cilt:5, sayı:1, 2001, 116 vd.

deye gerek görmemekte, hatta bunu bir haksızlık olarak telakki etmektedir. Oysa Kur'an, ailevi hayatı kutsal saymakta ve onun mutlaka en güzel şekilde korunmasını hedeflemektedir. Ahlakî zaaf gösterebilecek eşin gerektiğinde son çare olarak zorla bundan alıkonması aslında izahı hiçte zor olmayan bir husustur. Kur'an ayetlerinin her çağda yorumlanmaya açık olduğu inkar edilemez bir gerçektir. Ancak bu, onların, mevcut siyasi ve kültürel ortama uydurma zorunluluğunu beraberinde getirmemelidir. Ayetler, ortamın tesirinde kalınmadan, doğruluğu ispatlanmış veya doğru olduğunu geçersiz kılacak her hangi bir bilginin bulunmadığı verilerden hareketle açıklanabilir. Ancak her hangi bir dayanağı olmadan sadece ortamın doğurduğu ve doğruluğu tartışmalı söylemlerden hareketle nasları izaha çalışmak, hem Kur'an'ın ruhuna uygun düşmez hem de zamanla bu ortamın değişmesiyle Kur'an'a ihale edilmiş bulunan bu yorumlardaki yanlışlıkların Kur'an'a mal edilmesi tehlikesini ortaya çıkaracaktır.

Bu problem, tefsir tarihi boyunca İslâm alimlerini meşgul etmiş, Kur'an'ın re'y ile tefsir edilmesi hususunda alimler ikiye bölünmüştür. Bazıları, bu hususta aşırı davranarak, ister alim, ister edip olsun, isterse delillere, fıkha, nahiv bilgisine, hadislere vakıf ve bu konularda geniş bilgiye sahip olsun, re'ye dayanarak Kur'an ayetlerini tefsir etmenin hiç kimse için caiz olmadığını ileri sürmüşlerdir. Zira Hz. Peygamber, "Kim Kur'an'ı re'y ile tefsir ederse, isabet etse dahi, muhakkak ki hata etmiştir."¹⁶ buyurmuş, Hz. Ebu Bekr (ö.13h) de "Allah'ın kitabı hakkında re'yimle konuşsam hangi sema beni gölgelendirir, hangi arz beni üzerinde taşır."¹⁷ demiştir.

Bazıları ise, adab (Arap dili ve edebiyatı) ve geniş bilgiye sahip olanlar Allah Teala'nın "*Sana mübarek bir kitap indirdik ki ayetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri ondan öğütlenirler*"¹⁸ ayetinin de delaletiyle Kur'an'ı tefsir edebileceklerini söylemişlerdir.¹⁹

Bu iki anlayışın arasını bulmaya çalışan başta İbn Teymiyye olmak üzere bazı alimler ise, söz konusu hadis, Hz. Ebubekir'in sözü ve sahabeden zikredilen diğer rivayetleri de delil göstererek, Kur'an'ın sırf akla dayalı olarak tef-

16 Tirmizî, Tefsir, hadis no: 2952, Ebu Davud, İlm, hadis no: 3652.

17 Bkz. İbn Teymiyye, *Mukaddimetun fi usulî't-tefsir*, (thk. Adnan Zerzur), Beyrut 1971, 108; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-azîm*, Ürdün 1990, I, 5; el-Kafiyecî, Muhyiddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Süleyman, *Kitabu't-teysir fi kavaidi ilmi't-tefsir*, (çev. ve tahkik: İsmail Cerrahoğlu) Ankara 1989, 51.

18 Sad suresi: 38/29.

19 el-Kafiyecî, *Kitabu't-teysir*, 51. Kafiyecî öyle görünüyor ki bunu Rağîp el-İsfahani'nin "*Mukaddimetu'n fi usulî't-tefsir*" isimli kitabından aynen alıp nakletmiştir. Rağîp'in sözleri için bkz. ez-Zehbî, *et-Tefsir ve'l-müfessirîn*, I, 256.

sir edilmesini haram görmüşlerdir.²⁰ İbn Teymiyye'ye göre bu durum, insanın bir delili olmadan Kur'an'ı kendi kafasına göre yorumlamasıdır ki Hz. Peygamber bu hadis-i şerifinde bunu yasaklamıştır.²¹ İlimsiz (rivayete dayanmaksızın) tefsirde bulunmak yerilmiştir. Dolayısıyla kişi isabet etmiş olsa da hata etmiş olur. Zira o, uyulması gereken kurallara uymamış, yanlış yoldan bilgiye ulaşmaya çalışmıştır.²²

İbn Teymiyye, metot olarak bilgiye nass kanahıyla ulaşmayı gerekli gördüğü için bunun dışında bir yolu uygun görmemiştir. Ona göre selef de Kur'an üzerinde bilgileri olmadan konuşmamış, bundan ısrarla uzak durmuşlardır. Sahabenin ileri gelenlerinden Ebubekr (ö.13h), "Kur'an'ı re'yimle izah edersem hangi sema beni gölgelendirir, hangi yer beni üzerinde taşır?", Ubeydullah b. Ömer ise "Medine fukahasıyla buluştum, onların Kur'an'ı re'y ile tefsir etmeyi büyük bir günah olarak telakki ettiklerini gördüm" diyerek, Kur'an'ı re'y ile tefsir etmenin mahzurlarını belirtmişlerdir.²³ İbn Teymiyye, bu hususta seleften birçok haber aktardıktan sonra şöyle der:

"Bu vb. sahih rivayetler onların, Kur'an'ı ilimsiz (nakle dayanmaksızın) tefsir etmekten sakındıklarını göstermektedir. Fakat dil ve şer'i bakımdan uygun olan bir tefsirde bulunmakta ise sakınca yoktur. Seleften tefsir konusunda gelen rivayetler bu türdendir. Zira onlar bilgileri olan ayetlerde konuşmuş, bilmediklerinde ise susmuşlardır. Bunda bir çelişki yoktur. Bu, herkese düşen bir görevdir. Nasıl ki bilmediği bir konuda susmak kişinin görevi ise bildiği bir konuda soru sorulduğu zaman konuşmak da onun görevidir."²⁴

Burada şu hususu da vurgulamamız icap eder: Müfessirlerin büyük çoğunluğu yukarıda zikrettiğimiz hadis-i şerifleri "kim ki Kur'an'da bulunan gaybî şeyleri hiçbir delil olmadan aklına göre tefsir ederse..." şeklinde te'vil etmişlerdir.²⁵

Şimdi Kur'an'dan ve hadis-i şeriflerden seçeceğimiz bazı misaller üzerinde, salt akli verilerden hareketle spekülâtif olarak üretilen yorumları ele alarak buradaki salt akli muhakemenin nasıl bir yanlgı içerisinde olabileceğini ve bu hususta ileri sürülebilecek başka yorumların da bulunabileceğini ele alalım. Kur'an'dan seçeceğimiz ilk örnek Fil suresi hakkında yapılan yorumlar olacaktır. Bilindiği gibi Yemen hükümdarı Ebrehe fillerle donatılmış ordu-

20 Bkz. Enver Arpa, *İbn Teymiyye'nin Kur'an Anlayışı*, Ankara 2001, 202.

21 İbn Teymiyye, *Mukaddime*, 105.

22 Bkz. İbn Teymiyye, *Mukaddime*, 108.

23 Bkz. İbn Teymiyye, *Mukaddime*, 108 ve 112.

24 İbn Teymiyye, *Mukaddime*, 114.

25 Bkz. İbn Cüzey el-Kelbî, *et-Teshîl li ulumi't-tenzil*, Beyrut trh. I, 9.

suyla Kabe'yi yıkmaya niyetlenerek Mekke'ye doğru yola çıkar. Kur'an, Ebrehe ve ordusunun Cenabı Allah tarafından mucizevi bir şekilde yok edildiğini beyan etmek üzere şöyle demektedir: "*Rabbin fil sahiplerine neler etti, görmedin mi? Onların kötü planlarını boşa çıkarmadı mı? Onların üstüne ehabil kuşlarını gönderdi. O kuşlar onların üzerlerine pişkin tuğladan yapılmış taşlar atıyordu. Böylece Allah onları yenilip çiğnenmiş ekine çevirdi*" Cenabı Allah, burada Ebrehe ordusunu, onların üzerine saldıran kuşların attığı pişkin tuğladan yapılmış taşlarla helak ettiğini beyan etmektedir. Her şeyin bilimsel kriterlerle değerlendirildiği bir dönemde yaşamış bulunan Muhammed Abduh, muazzam fil ordusunun, kuşların gagasıyla taşıyıp fırlattığı taşlarla helak edilmesinin bilimsel olarak izah edilmesinin zorluğunu aşmak için buradaki taşları ilmi kabul edilebilecek bir yorumla izah etme yoluna başvurmuştur. Abduh, bu hadiseyi hiçbir delili olmadığı halde salt aklı bir yorumla şöyle açıklamaktadır:

"Siz bu kuşların sinek veya sivrisinek cinsinden bir takım hastalık mikrobu taşıyan uçucu varlıklar olduğunu kabul edebilirsiniz. Kurumuş çamurdan taşların da zehirli ve sert çamurlar olduğunu, rüzgarlar vasıtasıyla bir yerden bir yere taşındığını ve bu hayvanların ayağına takılarak bu bölgelere kadar geldiğini, bir insan cesedine temas eden bu mikropların vücutta kılların dibindeki deliklerden vücuda sirayet ettiğini ve insan bünyesinde arazlara sebep olarak etin lime lime dökülmesine vesile olduğunu kabul edebilirsiniz. Hem bu zayıf, uçucu varlıkların çoğunluğu Allah'ın insanlar arasında helak etmek istediklerini, helak etme mevzuunda en büyük askerleri arasında sayıldığını, günümüzde mikrop denen varlığın da bunların dışında bir şey olmayacağını kabul edebilirsiniz. Mikropların çok çeşitleri vardır. Sayılarını Allah'tan başka kimse bilemez. Allah'ın zalimleri kahretmesinde tecelli eden kudretinin, eserlerinin mutlak şekilde azabı getiren kuşların dağlar kadar büyük veya Zümrüd-ü Anka cinsinden bir kuş olmasını, muhtelif şekillerde ve renklerde bulunmasını, hatta atıkları taşların miktarını ve te'sir keyfiyetini bilmeyi icab ettirmez. Çünkü Allah'ın her türlü varlıktan askerleri vardır. Kainatta bulunan kuvvetler, Allah'ın kuvveti karşısında boyun eğenler. Allah'ın evini yıkmak isteyen bu zalimlere karşı da Allah Teala, çiçek ve kızamık mikroplarını taşıyan uçucu varlıklarını gönderip, hem o zalimi hem de onun kavmini daha Mekke'ye girmeden helak etti. İşte bu surenin tefsirinde güvenilecek yegane rivayet budur. Bunun dışındaki anlatılanlara gelince, kabule şayan değildir."²⁶

Abduh'un bu açıklamalarında ayeti bilimsel ve izafî olan aklı muhayyileye uygun olarak izah etme gayreti kendini açıkça dışa vurmaktadır. Oysa bu surede, salt aklın ve bilimin idrak alanını aşan bir durum söz konusudur ki o da Cenabı Allah'ın yeryüzüne fiili bir müdahalede bulunması ve kendisine

26 Bkz. Muhammed Abduh, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerim cüzü amme*, Emiriyye Matbaası, 1322h., 158.

düşmanlık eden insanları helak etmesidir. Asıl itibarıyla metafizik olan bir olayı fiziksel alana çekmenin bir mantığı olması gerektir. İmanla ilgili bu konuyu bilimsel kaygılarla izaha kalkışan Abduh, bu sebeple bu husustaki en temel bilimsel ilkeleri gözden kaçırmıştır. Zira çiçek mikrobu bir insan üzerinde genel olarak 10 günden önce etkisini göstermez. Bünyesi zayıf olanlarda bu süre 4-5 güne düşebilir. Mikrop bir insana şırınga ile enjekte edilse bile bu kadar kısa sürede sonuç almak mümkün değildir.²⁷ Görüldüğü gibi bu hadiseyi aklıleştirme çabası beraberinde başka sakıncalar doğurmaktadır. Oysa Ebrehe ve ordusunun kuşlar tarafından atılan taşlarla helak edilmiş olmasında aklın kabul etmekte zorlanacağı bir husus söz konusu değildir. Biz-zat müşahede ettiğimiz gibi bazen şiddetli yağın dolu yağışlarında, modern kentler dahi çok kısa bir sürede çok büyük hasarlara uğramaktadır. Mesele çok iyi ve ayrıntılı bir biçimde düşünüldüğünde, kuşların çokluğu, taşların atıldığı mesafe, kuşların taşı atarken taşın düşme hızına kazandırdığı ivme, taşın ağırlığı ve sertliği hesaba katıldığında, konuyu mikroplarla izah etme çabasının gereksizliği de ortaya çıkar.²⁸

Abduh'un bu farklı yorumundan bahsetmişken, ülkemizde 1994 yılında Bilgi Vakfı tarafından düzenlenen I. Kur'an Sempozyumunda sunulan, daha sonra müstakil olarak da yayınlanarak kamuoyuna takdim edilen ve Abduh'un bu yorumunu da kapsayan bir tebliğden bahsetmek yararlı olacaktır. Abduh'u Fil olayını modernize etmekle suçlayan tebliğ sahibi Mikail Bayram, bu tebliğdeki amacını şöyle ifade etmektedir: "Burada esas maksadımız, Fil olayını kabul edilebilir, bilimsel ve tarihi realiteye uygun olan şeklini tespit ve Fil suresinin nasıl anlaşılması gerektiğini ortaya koymaktır."²⁹

Olayın klasik İslâm kaynaklarında varid olan rivayetlerinin çelişkilerle dolu olduğunu vurgulayarak sözü, bu rivayetlerin bilimsel verilerle uygun düşmeyeceğine getiren araştırmacı, surede geçen, 'kuşlar tarafından taş atılması' hadisesinin vuku bulmadığını, aksine kuşların o esnada meydana gelen bir volkanik patlamadan sonra ölmüş olan insanları lav yığınlarının içine attıklarını iddia ederek şöyle demektedir: "Fil ashabının Mekke yakınlarındaki Muğammes denilen yerde buldukları bir sırada o yörede ani bir volkanik patlama olayı meydana geldiğini düşünüyorum. Bu volkanik püskürme olayı ile Ebrehe'nin ordusunun üzerine 'lav' yani siccil yağdığını ve Habeşli askerlerin bu suretle kızgın lav serpintileri altında helak olduklarını düşünüyorum."³⁰

27 Nihat Nasır, *Akılcı Yanılgı*, Uludağ yay. 1998, 64.

28 Nihat Nasır, 65.

29 Mikail Bayram, *Fil Olayının Mahiyeti*, Ankara, 1996, s.10.

30 Mikail Bayram, 22-23.

Bayram'a göre surede geçen 'siccil', lav anlamındadır. Çünkü bu kelime, Fil suresinin dışında Hüd ve Hicr suresinde de geçmiş olup 'yerin altını üstüne çevirme' siyakında verilmiştir ve bu husus kastedilen manayı desteklemektedir. Cenabı Allah zikri geçen ayetlerde şöyle buyurmaktadır: *"Emrimiz gelince yerin altını üstüne getirdik ve üzerine sert pişmiş taş (siccil) yağdırdık"* (Hud suresi 82. ayet) *"Böylece ülkelerinin altını üstüne getirdik. Üzerlerine pişmiş taş (siccil) yağdırdık."* (Hicr suresi 74. ayet) Bayram'a göre bu iki ayette tasvir edilen olayda yerin altının üstüne çevrilmesi, yerin altında bulunan lavların yeryüzüne püskürtülmesi demektir. Her iki ayette de yerin altının üstüne getirildiği ve Lut kavminin üstüne 'siccil' yağdırıldığı bildirilmektedir. O halde 'siccil' lav (burkan) demektir. Bu iki ayette 'siccil' kelimesi, 'lav' anlamında kullanıldığına göre, Fil suresinde de 'lav' anlamında kullanılmış olmalıdır.³¹ Cenabı Allah, Fil ashabının üzerine sürüler halinde kuşlar gönderdiğini bildirdikten sonra *"Termiyhim bihicaretin min siccil"* ayeti ile olayın bir başka yönünü bildirmektedir. Alimler, bunu, "kuşlar onlara 'siccil'den taşları atıyorlardı" şeklinde anlamaya çalışmışlardır. Oysa bu ayeti "Kuşlar, onları (fil ashabını) siccilden olan taşlara atıyorlardı" şeklinde anlamak mümkündür ve bu takdire göre 'bihicaretin' lafzındaki 'b' harfi cerri, 'a'la' veya 'ilâ' manasındadır.³² Buna göre surenin manası şöyle olmaktadır: *"Rabbın Fil ashabına ne yaptı görmedin mi? Onların planlarını saptırmadı mı? Onların üstüne sürüler halinde kuşlar gönderdi. Bu kuşlar onları lavdan taşların üstüne attı ve onları yenilmiş ekin gibi yaptı."*

Abduh'u Fil olayını modernize etmekle suçlayan Bayram'ın³³ 'modernize' kelimesiyle neyi kastettiği doğrusu tam olarak anlaşılıyor. Eğer bundan amacı bu olayın modern zamanların ilmi verileriyle uyumlu halde izah edilmesi ise sayın Bayram'ın getirdiği bu yorum Abduh'un yorumunun da ötesinde -kendi tabiriyle- modernize edilmiş bir yorumdur. Üstelik sadece ayeti mevcut tabii bilimlere uygun tefsir etme kaygısından hareketle geliştirilen bu yorum hem sayın Bayram'ın hareket noktasıyla çelişmekte, hem de içinde çeşitli zorlamalar barındırmaktadır. Sözgelimi, yerin altının üstüne çevrilmesini volkanik patlama ile sınırlandırmak müsellem bir husus değildir. Kaldı ki zikri geçen iki ayet sayın Bayram'ın bahsettiği şekliyle tefsir edilse bile burada böyle bir netice çıkarılamaz. Çünkü Fil suresinde yerin altının üstüne çevrilmesinden hiç bahsedilmemektedir. Burada tamamen farklı bir helak söz konusudur. Dolayısıyla başka ayetlerde siccil kelimesi için iddia edilen bu mana -farazi olarak kabulü halinde bile- diğer yerlerdeki kullanımlarına teş-

31 Bkz. Mikail Bayram, 20.

32 Mikail Bayram, 26.

33 Mikail Bayram, 10.

mil edilemez. Ayrıca sayın Bayram'ın da itiraf etmek zorunda kaldığı gibi 'b' harfi cerrinin, 'a'la' veya 'ila' manasında kullanıldığına başka bir ayette rastlanamamıştır. Ulaşabildiğimiz kaynakların hiç birinde de böyle bir yoruma rastlayamadığımızı burada ifade etmek istiyoruz.

Sayın Bayram, getirdiği bu yorumla olayı anlaşılabilir bir hale getirdiğini düşünmektedir. Oysa sureye getirilen bu yorum klasik kaynaklarımızda geçen yorumlardan daha karmaşık ve fiziksel aklı aşan bir boyuta sahiptir. Kuşların yanmış bulunan cesetleri kızgın taşların üzerine atmalarının ne mantığı olabilir ki? Fiziksel akla göre kuşlar, buldukları cesetleri yemeye çalışır.! Kuşların, yanmış cesetleri gagalarıyla parçalayıp başka bir mekana taşınmasını uygun bulan akıl, kuşların attığı taşlarla insanları mucizevi bir şekilde yaralayıp yok etmesini de kabulde zorlanmamalıdır. Sayın Bayram'ın yorumu bize göre baştan sona zorlama tevillerle doludur.

Öbür yandan sayın Bayram, kendi düşüncesini desteklemek üzere ileri sürdüğü deliller konusunda da yeterince isabetli gözükmemektedir. Sözelimi, Zemahşeri ve Abdülbaki et-Tebrizi'nin, "Fil ashabının kötü planları önce yakılmak sonra üstlerine kuşlar gönderilmek suretiyle saptırıldı" dediklerini ileri sürmekte ve bu sözden onların, -volkanik patlamayla vuku bulduğunu iddia ettiği- yakma olayına işaret ettiklerini iddia etmektedir. Oysa bu sözde geçen yakılmayla hiçbir şekilde Fil ashabının yakıldıkları iddia edilmemektedir. Burada zikri geçen yakma, Ebrehe'nin Kabe'ye alternatif olarak yaptırdığı el-Kuleys kilisesinin yakılmasıdır. Müfessir Zemahşeri, bunu saraheten şu sözlerle ifade etmektedir: "Onlar, önce el-Kuleys'i bina ederek hacıları oraya çekmek suretiyle Beyt'i (Kabe'yi) silmek istediler. Fakat Allah onda bir yangın peyda ederek onların planlarını boşa çıkardı. Sonra ikinci defa olarak onu yıkmak suretiyle insanları oradan alıkoymak istediler. Ancak Allah, onların üzerine kuşları göndererek planlarını boşa çıkardı"³⁴ Adı geçen müfessirler sayın Bayram'ın iddia ettiği gibi fil ashabının yakılmasına değil, el-Kuleys kilisesinin yakılmasına işaret etmektedirler.

Özetle söylemek gerekirse belirli karinelere dayanılarak yapılan yorumlara bizim herhangi bir itirazda bulunmamız söz konusu olamaz. Burada karşı çıktığımız husus şudur: Allah kelamı olan Kur'an, görelî, bireysel insan akli ve kesin olmayan ilmi kriterler doğrultusunda daha doğrusu böyle bir kaygı taşınarak hiçbir somut delile dayanılmadan, üstelik metin zorlanarak tefsir edilmemelidir. Yapılan yorumlar dilin nesnel sınırlarını aşmamalı ve doğruluğu herkesçe kabul edilen kuralların dışına çıkmamalıdır. Kur'an'ın anla-

34 Zemahşeri, *el-Keşşaf*, I, 286.

şılması için üzerinde düşünülmesi bizzat Kur'an'ın çağrısıdır. Ancak bu çağrını yanlış değerlendirerek Kur'anı yorumlamanın sınırları tespit edilmezse onu anlama konusunda bir keyfilik söz konusu olacaktır.

Bilimsellik endişesinin hangi boyutlara ulaştığını gösteren tipik bir örnek olması bakımından bir başka örneği Hüseyin Atay'ın yaptığı bir yorumdan vermek istiyorum. Sayın Atay, bu yaklaşımının adeta bir özeti mahiyetinde olan 'Dinde Reform' isimli en son yazısında, "Reform" kavramının tarihteki misyonunu göz önünde bulundurmadan sadece sözlük manalarından hareketle onu şöyle tanımlamaktadır: "Reform, değiştirmek olmayıp yanlışları düzeltmek, ıslah etmek, salih amel işlemek, yararlı bir iş yapmaktır."³⁵ Atay, reformun işleyişini ise şu şekilde önermektedir: "İslâm'da reform yapmaya ictihad yapmak denir. Bundan dolayı her müctehid reformcudur. İctihad demek, dinin ana kaynaklarına dayanarak onlardan hareket ederek yeni bir hüküm çıkarmak ve yeni bir anlayış ortaya koymaktır. İslâm'ın ana kaynakları akıl ve Kur'an'dır. Hz. Peygamberin sözleri ve işleri (Sünnet) bu iki kaynağı kullanmanın örnekleri, yöntemi ve bu iki kaynağın yorumu ve açıklaması, tefsiridir."³⁶ Akli, dinin iki kaynağından biri olarak ileri süren Atay, *Kur'an'a Göre Araştırmalar 1* isimli kitabında ise şöyle demektedir:

"...İman ilme dayanırsa, imanın doğruluk ölçüsü ilim olur ve ilim ile imandaki yanlış düzeltilir. Senin imanın, ilmin şu esaslarına ve aklın şu ilkelerine aykırı olduğu için yanlıştır, denilebilir. Miraç gibi."³⁷

İmanı, görelî aklın sınırlarına hapseden bu anlayışı, Kur'an ayetlerine uyguladığımızda işin içinden çıkabilmemiz mümkün gözükmemektedir. Zira sözgelimi Miraç, Kur'an'da zikredilmemiş olmasına karşın İsrâ hadisesi hiçbir tereddüde mahal bırakmayacak şekilde açıkça beyan edilmiştir. Bir an için Sayın Atay'ın varsayımını kabul edip Miraç'ın akli ölçülere sığmadığını kabul edelim. Peki İsrâ hadisesini hangi akli ölçülerle izah edeceğiz? Hz. Peygamberin bir gece Mescid-i Haram'dan Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksa'ya götürüldüğü gerçeği Kur'an'da açıkça beyan edilmektedir. Bir insanın yürüyerek veya herhangi bir vasıta ile ancak aylarca süren bir zaman diliminde kat edebileceği bir mesafeyi çok kısa bir süre içerisinde gidip gelmesini pozitifist/bilimsel akılla izah etmek çok mu kolaydır? Sayın Atay, bahsi geçen cümlesini sarf ederken nedense bu vb. hadiseleri göz ardı etmektedir. Halbuki kendileri de çok iyi bilirler ki ne İsrâ ne Ashab-ı Kehf hadisesi ne de Hz. Musa'nın arkadaşı olarak anlatılan zatın hikayesi gibi pek çok hadiseyi bilim-

35 Hüseyin Atay, "Dinde Reform", *AÜİFD*, c.XLIII, sayı.1, Ankara 2002, 6.

36 Hüseyin Atay, a.g.m.

37 Hüseyin Atay, *Kur'an'a Göre Araştırmalar 1-III*, Ankara 1997, 56.

sel veya akılsal olarak kavramamız mümkün değildir. Hz. Ebubekir'in bu düşünceden hareketle söylediği gibi "Eğer Hz. Muhammed söylüyorsa bu doğrudur" demekten başka bir çıkar yolumuz bulunmamaktadır. Dinî metafizik hadiseler, insanın önüne, inanç sisteminin bir parçası olarak konulmuştur ve onları bilimin görelî sınırlarına hapsedmek kabil değildir. En azından pozitivist ve deneysel bilimin yapay ve katı sınırları bakımından mümkün gözükmemektedir. Şayet Atay metafizik/gaybi alanı da bilimin sınırlarına dahil ediyor ve bu alan için de akli ve bilimsel bir takım kıstaslar belirleyebiliyorsa o takdirde söylenecek fazla bir şey olamaz

Kur'an ayetlerini anlamada kullanılan bu salt akılcı yaklaşım, hadisi şerifler konusunda ise daha farklı bir şekilde tezahür etmektedir. Bu anlayışta, eğer hadiste bireysel aklın kavrayamayacağı bir durum söz konusu ise, her hangi bir inceleme veya telife başvurulmadan direkt olarak bu hadisin uydurma olduğuna hükmedilmektedir. Oysa amacı Hz. Peygambere ait hadislerin tahrifat ve uydurma sözlerden korunması olan ve bu amaçla çeşitli kaideler geliştirmiş bulunan hadis ilmi, bu hususta son derece dakik kriterler barındırmaktadır. Bu kriterler hakkında bilgi sahibi olan kişi, sahih olan hadisleri zayıf olanlarından kolaylıkla ayırabilir. Bu ayıklama isnad ve metin üzerinde yapılacak değerlendirmelerle yapılmakta olup bunun için çeşitli yöntemler uygulanmaktadır. Ancak bu anlayışı benimseyen insanlar, hadis için konulan bu kuralları uygulama konusunda herhangi bir çaba harcamadan Buhârî vb. kaynaklardaki hadisleri geliş güzel bir üslupla reddetmekte, öbür yandan kendi incelemelerinde gerektiğinde aynı kaynaklardan hadisleri hiçbir incelemeye tabi tutmadan nakletmekte bir beis görmemektedirler. Bu üslup, hüsn-ü kabul ile aldığımız hadislerin değerine de gölge düşürmüş olmaz mı? İşte biz bu incelemede "hadisi, hadis değerlendirme ilminin kaidelerini tatbik etme yoluyla değil, sadece zan ve tahmine dayalı akli verilerle değerlendirme" konusunu irdeleyeceğiz. Bu mesele, günümüzde çok yaygın hale geldiğinden son derece tehlikeli bir vaziyet aldığı kanaati taşımaktayız.

İslâm hukukunun ikinci kaynağı olması hasebiyle, İslâm alimleri Hz. Peygamber'den varid olan hadisler hakkında büyük bir titizlik göstermiş, onları çeşitli yönleriyle incelemiş, sahih olanlarını tespit edip kullanmak ve ümmetin istifadesine sunmak için çeşitli kriterler geliştirmişlerdir. Bu konuya ışık tutması için bu kriterlerin işleyişi hakkındaki teknik bir analizi bir hadis uzmanından aktarmamız daha yararlı olacaktır:

"Muhaddislerin, hadis hakkında hüküm vermek için takip ettikleri yolu ve metodu inceleyen kişi, onların matematiksel hesaplara benzeyen sağlam esaslar koyduklarını müşahade edecektir. Eğer bunlar, hadise dikkatli ve sıhhatlice uygulanırsa,

kimsenin itiraz etmeyeceği net sonuçlar ortaya çıkar. Zira bir hadisin sahih sayılması için onda bulunması gereken şartlar, üzerinde ittifak sağlanan şartlardır. Bazı hadislerin hükmü hakkında alimler arasında çıkan ihtilafın -ki çok azdır- sebebi ise bazı alimlerin, üzerinde ittifak sağlanmış bulunan bu şartları uygulamada gösterdiği kolaylık ve dikkatsizlikten veya ravinin ve hadisin mertebesi hakkındaki içtihatlarından veyahut mürsel hadiste olduğu gibi ilave bazı şartlar koymasından kaynaklanmaktadır. Bu şartlardan bir kısmı, zabt ve adalet yönüyle raviyi araştırmakla, bir kısmı, senedin ittisalının ispatıyla, bir kısım ise hadisin metniyle ilgilidir.

Bu hususu açıklamak için, bize altı ravi tarafından rivayet edilmiş olan bir hadis hakkında hüküm vermek durumunda olduğumuzu farz edelim. Bu durum, aşağıda izah ettiğimiz gibi, araştırmacının hadis ve ravileri hakkında pek çok işlemlerde bulunmasını gerekli kılmaktadır:

1-Ravinin adaletinin tespiti.

Adaletle tavsif edilebilmeleri için dört şartın bütün ravilerde bulunması gerekmektedir.³⁸ Böylece bütün ravilerin adaletinin tespit edilebilmesi için yapılması gereken işlemlerin toplamı: $6 \times 4 = 24$ işlemdir.

2-Ravinin zabtının tespiti.

Zabt, yazıda ve hıfzda olmak üzere iki türdür. Zabtın tespiti için her ravinin rivayetinin, meşhur ve güvenilir hadis ravilerinin rivayetleriyle karşılaştırılması ve onun ibareleri birbirine karıştırmadığından emin olunması gerekmektedir. Her bir ravinin zabtını ispat etmek için bu dört işlemden kaçınılması mümkün değildir. Böylece toplam $6 \times 4 = 24$ işlem yapılmaktadır.

3-Senedin muttasıl olduğunun ispat edilmesi gerekmektedir.

Bu ise ravilerin ölüm tarihleri, buluşmaları, yolculukları, hocaları ve talebelerinin bilinmesiyle gerçekleşir. Burada da aynı şekilde her iki ravi arasındaki ilişkinin tespit edilmesi için bu dört işlemin yapılması gerekmektedir. İttisal ilişkisinin sayısı beş tane olduğuna göre, bu durumda yapılan işlem sayısı toplam $5 \times 4 = 20$ işlem eder.

4-Tahlilci, ayrıca aşağıdaki işlemleri de yapmak zorundadır:

a-Hadisın şaz olmadığını tespit etmek için diğer varyantlarını araştırmak.

b-Metinde bir illet bulunmadığından emin olmak için metin tenkidi yapmak. Bu da genellikle genel akli ölçüler ve Kur'an'a vukufiyetle mümkün olmaktadır.

c-Senedde bir illet bulunmadığından emin olmak.

38 Bu şartlar, onun Müslüman olması, akıl baliğ olması ve muruete aykırı sayılabilecek tutum ve fişktan uzak durmasıdır.

Buna göre hadis tenkitçisinin yapmış olduğu işlem sayısı toplam: $24+24+20+3=71$ (yetmiş bir) işlem yapmaktadır. Bütün bu işlemler tâli bir takım işlemlere daha ihtiyaç duymaktadır.

Burada şunun da açıklanması gerekmektedir: Bu işlemlerin sonucu yetmiş tanesinde olumlu, tek birinde olumsuz çıkarsa o hadis hakkında sahih hükmü verilemez. Aksine bu durumda o, sahihlik derecesinin altında bir dereceyle isimlendirilir. Bu da bize muhaddislerin takip ettiği metodun, ne denli hassas bir metot olduğunu açıklamaktadır. Bu metot, belirli ölçü ve kaidelemlerle muhkem kılınmış bir metottur.³⁹

Görüldüğü gibi hadislerin değerlendirilmesi için son derece titiz şartlar konulmuş olup bunların tam olarak uygulanmasıyla problem gibi görülen pek çok hususun ortadan kaldırılması mümkün olacaktır. Ancak salt akli metodu benimseyenler bu kriterleri hiçbir şekilde dikkate almamakta, hadisi sadece bireysel ve spekülâtif bir yaklaşımla değerlendirmektedirler. Bu ise sağlıklı bir yol değildir. Zira bu, bireysel anlayış ve metotsuzluğa dayalı bir metottur. Sistematikten ve genel geçer ölçütlerden yoksun anlayış ise insandan insana, onların İslâm'dan anladıklarına, tecrübedeki değişkenliğe, ilim ve zeka mertebelerindeki üstünlüğe göre farklılık arz etmektedir. Kaldı ki eğer bu mücerret akılla hadis değerlendirmeye yeltenenler dikkatle incelendiğinde onların vardığı neticelerin gerçek manada akli bir hüküm olup olmadığının tartışılabilir olduğu görülecektir. Çünkü onların hükmü, senet yönünü kapsayan bir hüküm değil, eleştiren kişinin genellikle kendince muteber gördüğü hususlara binaen ileri sürdüğü, sadece zan ve ön kabule dayalı bir hüküm olmaktadır. Bu metodun tek dayanağı, tahminlerle olayları yorumlamak, özel tasavvurlarla yargılar ileri sürmekten ibarettir.

Salt akla dayalı eleştirel metot, son yüzyılda, Goldziher ve Seprenger gibi bazı müsteşriklerin kitaplarıyla ortaya çıkmış,⁴⁰ sonra İslâm ülkelerinde bazı ilim adamları tarafından devam ettirilmiştir.⁴¹ Diğer bazı İslâm alimleri ise bunlara şiddetle karşı çıkmış ve sert bir şekilde cevap vermişlerdir.⁴² Uzun

39 Emin Gıdat, "Nakdu'l-hadis beyne senedi'n-nakl ve hukmi'l-akl", *Dirasat Dergisi*, Ürdün Üniversitesi, sayı: 10. yıl: 1989, ss.250-251.

40 Goldziherin *Mezahibu't-tefsiri'l-İslâmî, el-Akîdetu ve's-şeriatu fi'l-İslâm, Dirasat İslâmîyye* vb. kitapları ile Seprenger'in kitapları ve bunların İngiliz Ansiklopedisinde yazdıkları yazılar gibi.

41 *Fecru'l-İslâm, Duha'l-İslâm ve Zuhru'l-İslâm* isimli kitaplarıyla Ahmed Emin, *Edvaun a'la's-sünneti'l-Muhammediyye* isimli kitabıyla Mahmud Ebu Reyve vb.

42 *es-Sünnetu ve mekanetuha fi't-teşri'i'l-İslâmî* isimli kitabıyla Mustafa es-Sibâi, *Difaun a'ni's-sünneti ve reddu şübehati'l-müsteşrikîn ve'l-kuttabi'l-muasurîn* isimli kitaplarıyla Üstad Muhammed Ebu Şehbe, bunlardan ikisidir. Bu kitaplardan biri de *Difaun a'ni'l-hadisi'n-nebevi ve tefnidi şübehati husumihî* isimli kitaptır. Bu kitap, İslâm alimlerinin bu kişilere yaptığı reddi-

bir süre sessizliğe bürünen bu mesele, son dönemlerde, sünneti nebevîyeyi arındırma gerekçesiyle yeniden telaffuz edilmeye başlanmıştır.

Bu anlattıklarımızdan, hadislerin sıhhatini tespit konusunda yaşanan problemleri görmezlikten geldiğimiz, mevcut hadis değerlendirme kriterlerinin bu problemi tümüyle çözme hususunda yeterli olduğunu, hadisin meşhur bazı kaynaklarda rivayet edilmiş olmasının sıhhati için yeterli bulunduğunu düşündüğümüz anlaşılmalıdır. Şunu özellikle vurgulamamız yararlı olacaktır. Hangi kaynak ve senedle gelmiş olursa olsun hadiste eğer bir problem görülüyorsa onun incelenmesi, bir metot dahilinde önce sened, sonra metin tenkidine tabi tutulması takdirle karşılanması gereken bir çaba olur. Hadis değerlendirme hususunda metin tenkidinin büyük oranda ihmal edildiğini kabul etmemiz gerekir. Bu konuyla ilgilenenlerin bu husus üzerinde daha fazla durmalarının, sened yönüyle sahih ancak metninde problem görülen rivayetlerin değerlendirilmesi için belli esas ve kriterlere dayalı bir metin tenkidi metodu geliştirmelerinin en önemli ihtiyaç olarak durduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Nitekim ülkemizde son dönemlerde bu hususa yönelik bazı çalışmaların yapılmaya başlandığını sevinçle müşahade ediyoruz. Bu çalışmanın amacı buna benzer çabalara itiraz etmek değil. Bu konuda her hangi bir metoda dayalı olmayan spekülâtif değerlendirmelerin bu problemlere herhangi bir katkı sağlamayacağına işaret etmektir.

Şimdi salt akli verilerden hareketle yapılan hadis tenkidine bir örnek vererek bu metodun nasıl yanılmaya açık ve sağlıksız bir metot olduğunu incelemeye çalışalım. Bu metodun takipçilerinden biri olan Abdurrezak Nevfel şöyle demektedir: “Bize düşen, düşman ve hasımların planlarını boşa çıkarmak, saldırı ve taarruz yollarını tıkamaktır. Zira onlar, Kur’an ve İslâmî düzenlemelerde, ona saldırmak için dayanak noktası yapacakları bir şey bulamayınca Peygamberimiz(sav)in sünneti tahiresine yönelmiş, ona iğrenç ve kurnazca yalanlar sokmuşlardır. Biz de bunları nakletmişiz ve hâlâ da üzerinde düşünmeden, gerekli araştırmayı yapmadan nakletmeye devam ediyoruz. Bunlar İslâm’a zekice saldırmışlardır. Kur’an tefsirlerine batıl şeyler sokmuş, nebevî hadislere yalanlar serpiştirmişlerdir. İşte bize düşen görev, bu hususlarda dikkatli olmak, araştırmak ve sünneti tayyibenin tertemiz sayfalarını buluşturdukları bu kötü şeylerden temizlemektir. Onların amacı, bunu niçin yaptıkları ve neden bunun üzerinde durdukları açıktır. Mesela biz, si-

yeleri içeren yayımlanmış birkaç makale ve incelemeden oluşmakta olup Mektebetu'l-Musenî tarafından Mısır Abidin'de 1972 yılında basılmıştır. Yine Dr. Mustafa el-A'zemi'nin *Dirasat fi'l-hadis'i'n-nebevî ve tarihu tedvînihi* isimli kitabı vb. kitaplar da bu konuda kaleme alınmış kitaplardır. (Bkz. Emin Qudat, a.g.m, 245.)

yer kitaplarında efendimiz Hz. Muhammed'in, kendisinin ve ailesinin geçimini sağlamak için zırhını bir Yahudi'ye rehin verdiğini, ölümlük bu zırhın hâlâ rehin bulunduğunu nasıl aktarabiliriz. Bir asker, sebebi ne olursa olsun silahını düşmanına vermesi makul mudur? Bir komutan için ne dersin? Peki bir Peygamber için ne demeli? Zırhını düşmanının yanına bırakan bir peygamber! Kim bu düşman? Bir Yahudi!. Hz. Peygamber, fetihler gerçekleştirdikten; dünyanın birçok bölgesine İslâm hakim olduktan sonra, Müslümanlar, geniş servetler ve mallar elde etmişken, hayatının son günlerinde bu derece mi sıkıntıya girdi ve yiyecek bir şeyler bulamadı? Peki ne oldu malına ve Kur'an'ın kendisine pay olarak biçtiği ganimetlere? Allah'ın kendisine ve başkalarına, infak hususunda, "*Elini boynuna bağlayıp cimri kesilme, büsbütün de açıp tutumsuz olma, sonra pişman olur, açıkta kalırsın*" (İsra 29) ayetiyle emrettiği, 'ellerinizi sonuna kadar uzatıp malınızın hepsini dağıtmayınız' emrini insanlara kendisi emrediyorken, acaba ellerini açtıkça açıp hepsini mi harcadı? Ayrıca o bu halde iken neredeydi İslâm'ın önde gelenleri ve büyükleri? Zorluk ordusunu tümüyle kendi malıyla techiz eden Osman neredeydi? Ebubekr neredeydi? Abdurrahman b. Avf neredeydi? Bütün bunlar, sevgililerini, efendilerini, komutanlarını ve liderlerini, Allah'ın elçisini, bütün malını tüketip bir Yahudiden başka zırhını rehin bırakacak bir kimseyi bulamayacak ve sonra zırhını rehin bırakarak borçlu olarak ölecek şekilde terk mi ettiler de Ebubekr sonradan onu çözüp alsın? Hiç sanmıyorum. Bu, makul bir şey değildir. Aksine bu, sadece Müslümanları fakirliğe, rızık talebinde tembelliğe sevk etmek, çalışmaktan alkoymak isteyen düşman ve hasımların istediği bir durumdur. Bu hasımlar, bu isteklerinde muvaffak da olmuşlardır. Zira Müslümanlara fakirlik sevdirilmiştir. Uzun dönemler boyunca pek çok Müslüman'ın, diniyle ilmiyle ve unsurlarından biri mal olan gücüyle dünyada temayüz etmek için bizden evvelkilerin harcadığı çabayı harcamadan yoksul bir hayat sürdürdüklerini görüyoruz..."⁴³

Görüldüğü gibi Sayın Nevfel, hadis değerlendirme kriterlerini hiç işletmeden ve herhangi bir delile sahip olmadan sırf kendi aklından ileri sürdüğü düşüncelerle bu hadisi, Hz. Peygamberin hadislerinin içine serpiştirilmiş bir uydurma haber olarak kabul etmektedir. Ona göre:

1- Bir asker, ne sebeple olursa olsun silahını düşmanına vermesi, ona rehin bırakması makul değildir. Bu durum bir komutan, özellikle bir peygamber için nasıl düşünülebilir.?

43 Abdurrezak Nevfel, *Mecelletu's-şeria*, Muharrem 1405h. sayı: 228, 6. Yazar, bu düşüncelerini "Mübarek hicretini anma münasebetiyle: Uzun süreli bir mutluluk ümidiyle yeni ve parlak bir asır" başlığı altında kaleme almıştır.

2- Müslümanların bu kadar mal ve geniş servete ulaşmalarına rağmen Hz. Peygamberin, ömrünün son günlerinde bu derece güçsüz kalmış olması düşünülemez.

3- Resulullah(as)ın o dönemde kendisine beş türlü ganimet taksim edilmiş olduğu ve Allah'ın kendisine ellerini çokça açarak infakta savurmada bulunmasını yasakladığı halde bu derece fakir düşmüş olması makul değildir.

4- Hz Peygamber bu derece bir ihtiyaç içerisinde iken Osman, Ebubekr, Abdurrahman b. Avf vb. zengin sahabeden, arkadaşlarının ona yiyecek ve para yardımında bulunmaması makul karşılanamaz.

Nevfel'in hadisi zayıf kabul etmek için ileri sürdüğü bu gerekçeler tümüyle bireysel ve görelî aklın ürünleridir. Bir başkasının bu hususta başka yorumlar ileri sürerek bu gerekçeleri geçersiz kılması mümkündür. Biz bu farklı yorumlara geçmeden önce şu hususu vurgulamak istiyoruz: Bu hadis, Hz. Aişe, Abdullah b. Abbas, Esmâ b. Yezid ve Enes b. Malik gibi pek çok yoldan rivayet edilmiş ve Buharî'nin *Sahih*'i, Tirmizî, Nesaî, İbn Mace, Darimî ve Beyhaki'nin, *Sünen*'i, Ahmed b. Hanbel ve Şafî'nin *el-Müsned*'i ile İbn Adiyî'nin *el-Kamilî* gibi kaynaklarda zikredilmiş ve muhakkikler tarafından incelenerek sıhhatine hükümlenmiştir.⁴⁴ Hadis, sened değerlendirme kriterleri açısından sahih olduğuna göre onun içeriğine yapılacak itirazları cevaplandırmamız gerekecektir. Bu itirazları bir başka hadis uzmanından dinlememiz yararlı olacaktır. Hadis sahasında uzman olan Emin el-Qudat yukarıda ileri sürülen itirazları giderme sadedinde şöyle demektedir:

"Hz. Peygamberin bu tavrından öğrenebileceğimiz birçok hikmet ve yarar vardır. Bunların en önemlileri şunlardır:

a- Hz. Peygamber bununla, rehin ve zımmilerle muamelede bulunmanın meşruiyetini⁴⁵ beyan etmek istemiştir. Hikmet-i ilahî, Resul(as)'ün cevazı beyan etmek amacıyla bazı işleri bizzat yapmasını gerekli kılmıştır. Evlat edinme işlemini iptal etmek amacıyla Zeynep'le evlenmesi, Bedir harbinde Ramazan orucunu bozması gibi hususlar bunlardan bir kaçıdır.

b- Hadis-i şerifte, İslâm'ın emrettiği, zühd ve dünya malının peşine fazla düşmeme hususlarına bir vurgu vardır. Hz. Peygamber, bu hususlarda ashabına en güzel örnek idi.

c- Burada Resul (as)'ün, sahabenin zenginleriyle muameleden uzak durup, Yahudilerle muamelede bulunmasındaki hikmet söz konusudur. O gün-

44 Hadisin çeşitli varyantları ve rivayet edildiği kaynaklar için bkz. Emin Qudat, a.g.m., 247 vd.

45 Beyhaki bu yüzden *es-Sünenü'l-kubra*'da bu vb. hadisleri "Babu Cevazi'r-Rehn" başlığı altında tasnif etmiştir.

lerde Yahudilerde ihtiyaçlarından fazla gıda malzemesi bulunmuş olabilir. Veyahut Hz. Peygamber, sahabeden gıda istemiş olsaydı, onların ücret veya karşılık almayacak olmalarından çekinmiş olabilir. İbn Kuteybe şöyle demektedir: “O, Müslümanlara ve sahabeden zengin olanlara haber vermediği ve o zamanlar bunu onlara hiç yansıtmadığı halde onlar, kendisinin taama ihtiyaç duyduğunu nereden bilebilirlerdi?” Bunu, biz ve bizim gibi insanlarda da bizzat görüyoruz. Bakıyorsun kişi, herhangi bir şeye ihtiyaç duyduğu halde bunu, ne oğluna ne hanımına ve ne de komşusuna duyurmuyor. Gidip en değerli malını satıyor veya akrabası olmayan yabancı birinden borç alıyor.

d- Hz Peygamberin malını nerede harcadığı sorusu ise, onun siresinin bilinmediğinin işaretidir. Çünkü O, bütün malını, savurganlıkla tavsif edilecek kadar kendi nefsi için değil, bilakis Allah yolunda harcıyordu. Buna şu hususu da ilave etmek istiyorum: Zengin bir adam bazen öyle bir hale düşer ki çok zengin olduğu halde elinde parası olmaz ve borç alma, rehin bırakma ihtiyacıyla karşı karşıya kalabilir. Bir dirhemi dahi kalmamış ailesine ve ihtiyacına yetecek gıdası olmayan biri için ne demeli?

e- “Bir askerin silahını düşmanına vermesi, onun yanında rehin bırakması makul müdür?...” sözüne gelince, Hz. Peygamberin, sadece bir tane değil, birkaç zırha sahip olduğu gözden kaçırılmamalıdır. O, bazen çok tehlikeli durumlarda birden fazla zırh giyiniyordu. Acaba hadis tahlili için prensipler ileri sürdüğünü iddia edip muhaddislere yüklenerek onları eleştiren bir araştırmacı, bunu nasıl gözden kaçırabilir?

Netice olarak bu hadis, Hz. Peygamberin (sav) eğitim, teşri vb. konulardaki metotlarından biri olarak kabul edilmektedir. Onda varit olmuş olan bu manaları ihmal edip kendi dünyamızdan ürettiğimiz ve çoğunlukla kendisiyle Hz. Peygamberin metodundan uzaklaştığımız başka manalara nasıl iltifat edebiliriz.⁴⁶

Görüldüğü gibi Sayın Nevfel'in ileri sürdüğü gerekçeler kabul gören gerekçeler değildir. Dolayısıyla kesin doğru olduğu ispatlanamayan verilerden hareketle isnadında herhangi bir zaaf bulunmayan bir hadisi reddetmenin kabul edilebilir bir tarafı yoktur. Kaldı ki bu hadis herhangi bir nassla çelişki içerisinde de değildir. Onu kabullenmemiz dini açıdan herhangi bir sakınca doğurmamaktadır. İsnad yönünden herhangi bir zayıflığı bulunmayan, dinin açık hükümleriyle de çelişmeyen hadisleri sahih olarak kabul etmenin gerekliliği ortadadır.

Sonuç

Kur'an, akla ve tefekküre büyük bir önem vermiş ve bunu ayetlerinde sıkça vurgulamıştır. Akli muhatap alarak onun düşünmesini ve bu yolla gerçeğe ulaşmasını istemiştir: *"Allah aklınızı kullanasınız diye size ayetlerini gösterir"* (Bakara: 73) *"İnsanlar devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yerin nasıl yayıldığına bir bakmazlar mı?"* (Ğaşıye: 17-20) *"Göklerde ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde...düşünen insanlar için deliller vardır"* (Bakara: 164) Ayetlerde açıkça görüldüğü gibi akıllı her insan kainattaki olayları düşünmek ve onlar üzerinde akli muhakemelerde bulunmak suretiyle hakkı bulmaya yetkin kılınmıştır. Kur'an, bunun üzerinde sıkça durmuş ve 50 küsur ayette misaller vererek insanın "düşünme"sini ve "akletme"sini emretmiştir.

Kur'an'ın anlaşılmasında aklın önemi elbette inkar edilemez. Aksine, Kur'an tefsir edilirken eldeki verilerden hareketle ayetler üzerinde sürekli akli sorgulamalar yapılmalı, her türlü ihtimaller ileri sürülmeli ve bunlar arasından elemeler yapılarak aklın da onaylayacağı neticeler çıkarılmalıdır. Kur'an'ın takip ettiği metot, kullandığı dil ve üslup, bu üslubun gerekli kıldığı kelimelerin seçimi, başvuru edebî sanatlar vb. hususlar ancak aklın yapacağı derin tedebbür ve tahlillerle ortaya çıkarılabilir. Yine ayetler arasında zahiren çelişki gibi görünen hususların izah edilmesi de aynı şekilde aklın yapacağı teliflerle mümkündür. Ancak aklın, hiçbir delil ve mesnet olmadan sadece kişinin tahayyül ve muhakeme gücüyle sınırlı verilerden hareketle Kur'an'ın manasını tespit etme yetkisi olamaz. Böylesi bir durumda karmaşa kaçınılmaz olacaktır. Zira akli yargılar, kişiden kişiye değişkenlik arz eder. Akıl, sürekli tekamül eden, hareket halinde olan, değişen, dönüşen, gelişen bir olgudur. Bunun tabii bir neticesi olarak birinin çok mantıklı bulacağı bir yargıyı, bir başkası saçmalık olarak değerlendirebilir. Fakat yapılan yorumlar sağlıklı dil verilerine, sahih rivayetlere, kesin ilmi bilgilere vb. dayanaklara sahip olursa bu tür itirazların önü kesilebilir. Kur'an tefsiri için makbul kabul edilen bilgilerden hareketle yapılan yorumlar arasında farklılık bulunması ise tabiidir. Hatta bu, Kur'an'ın onayladığı bir husustur. Çünkü Kur'an evrensel ve ebedî bir kitaptır; herkes ondan bilgi ve yetenekleri oranında yorumlar üretebilir. Bu, onun ebedilik ilkesinin tabii bir sonucudur.

Kur'an'ın bir izahı ve tamamlayıcısı mahiyetinde olan dini içerikli Peygamber uygulamaları ve açıklamaları (hadis)hususunda da aynı titizliğin gösterilmesinin gerekliliği ortadadır. Kesin bilgiler olmadan onun hakkında şüpheler ileri sürmek Hz. Peygamberin bu misyonunu zedeleyecektir. Sünnetin gerçekten zayıf olan uydurma rivayetlerden arındırılması elbette takdirle karşı-

lanması gereken bir husustur. Ancak bu, mutlaka bir metot dahilinde yürütülmeli ve sağlam esaslar üzerine bina edilmelidir. Aksi halde karmaşa söz konusu olacak ve dileyen dilediği ayet veya hadisi indi gerekçelerle geçersiz kılacaktır. Buna fırsat verilmemelidir. Gerek Kur'an ve gerekse sünnetin tahlil edilmesinde ve yorumlanmasında akıl, tabii ki önemli bir fonksiyona sahiptir. O, sahih veriler ışığında muhakemeler yapmalı ve dinin önerdiği çözüm yollarını sağlıklı ve anlaşılabilir bir tarzda ortaya çıkarmalıdır. Ancak o yalnız başına dini metinleri istediği biçimde yorumlama hakkına sahip değildir ve olmamalıdır.